

39748

Почтову оплату заплачено гуртом. — Pocztową opłatę opłacono ryczałtem

ч. 1.

ЛЬВІВ, СІЧЕНЬ 1931.

РІК IV.

ЖИТТЯ І ПРАВО

ВІСНИК ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ.

ВИДАЮТЬ ТОВАРИСТВА: „СОЮЗ УКРАЇНСЬКИХ АДВОКАТІВ“ У ЛЬВОВІ І Т-ВО УКРАЇНСЬКО-РУСЬКИХ ПРАВНИКІВ У ЛЬВОВІ.

Редагує Колегія: д-р Кость Левицький, Модест Каратницький, Антін Рак, д-р Евген Давидяк і д-р Олександр Надрага. — Начальний і відповідальний редактор: д-р Кость Левицький.

Адреса Редакції і Адміністрації: „Життя і Право“, Львів, Ринок ч. 43, I. поверх
Телефон ч. 5—33.

Передплата: чвертьрічно 3 зол., піврічно 6 зол., цілорічно 12 зол.

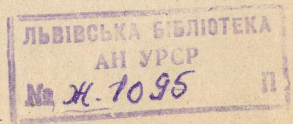
А. М. АНДРІЄВСЬКИЙ.

Православна Церква у стані оборони проти Римо-католицької Церкви.

З приводу позову Луцької Римо-Католицької Дієцезії та других проти Православної Волинської Духовної Консисторії про відібрання церков та монастирів.

Римо-Католицький Єпископ Луцької Дієцезії позиває перед Рівенським Окружним Судом Православну Волинську Духовну Консисторію в Кременці, вимагаючи від неї: 1. складення певного інвентаря всіх монастирів і церков з їх будинками та земельними ґрунтами, підлеглих Консисторії, і 2. повернення їх у власність Єпископа Луцької Дієцезії, узasadнюючи свої вимоги тим, що в минулому столітті Російське правительство насильно відібрало від Католицької Церкви ці монастирі та церкви з будинками і земельними ґрунтами і передало православним, а позивати Російське правительство не було жадної можливості, та щойно тепер настав мент для Католицької Церкви заявити свою претенсію і вимагати ревіндкації відібраних від неї монастирів і церков з будинками та земельними ґрунтами. Отже — хай буде справедливість!

Перше питання, що тут може виникнути, це питання про задавнення: чи не втратила, часом, Луцька Дієцезія приписаного собі права через невиконання його протягом давностного реченця?

На це питання відповідь може бути негативна або позитивна, з більшою або меншою достовірністю, в залежності від того, до якої області права зачисляти маєткові церковні права; чи до публичного міжнародного права, чи до приватного. Церковні маєтки, приналежні парохіям та монастирям, як римо-католицької церкви, так й православної, завжди були розкидані по різних державах. Кордони цих держав на протязі часу мінялися, а разом з тим мінялася і державна політика що до церковних маєтків. Одні держави сприяли римо-католицькій церкві, другі православної. Вина за це лежить почасти на самих церквах, бо це дві рідні сестри, які сперечаються і ніяк не можуть помиритися. Коли церковні маєтки установ римо-католицької церкви, по зміні державних кордонів, опиняються на території держави, яка сприяє православної церкві, та коли ці самі установи — монастирі і парохії розривають з римо-католицькою церквою і переходять до православ'я, тоді починаються позви римо-католицької церкви на православному і на сприятливе їй правительство, що воно, мовляв, насильно забрало церковні маєтки римо-католицької церкви. А коли через століт кордони міняються і церковні добра, на які право приписує собі римо-католицька церква, опиняються на території держави, яка сприяє римо-католицькій церкві, тоді останна з непохитною завзятістю, при нових сприятливих умовах, стремить відібрати все від православної церкви. Але в той-же час забуває, що церковні добра, на які тепер претендує, вона давно колись, ще до російського панування, коли її сприяло старе правительство, не зовсім у гарний і чемний спосіб забрала від православної церкви.

В науці права є два погляди на згадане питання: один, що церковні маєткові права стосуються до області публичного міжнародного права та що до публичних прав давність жадного примінення не має. Так висловився недавно проф. бар. Таубе з приводу майна ордену Мальтійських лицарів (часоп. „Возрожденіє“, 1929. р.). Коли так, тоді представник римо-католицької церкви може сказати: ми ревіндикації приписаних собі прав не задавнили. Але тоді Волинська Православна Духовна Консисторія на позов про ревіндикацію має право відповісти: дозвольте, і для нас немає задавнення. Церковні будинки та земельні ґрунти, на які претендує Луцька Дієцезія, збудовані і даровані православними Боголюбивими жертводавцями, спочатку належали виключно православним парафіям та монастирям, а потім, з менту введення Унії, по части силою за допомогою польського правительства, по части хитрощами відібрані від православних. Але православне населення ніколи не мирлося з Унією навіть за польської влади. Відомий факт, що уніяти Східної Білоруси подали прохання через Архієпис-

копа Георгія Кониського до польського правительства перед першим розділом Польщі про дозвіл перейти їм на Православ'є.¹⁾ Отже виходить, що Луцька Дієцезія, коли вона за часів Унії наглядала за спірним майном, сама була недобросовісним володарем, насильником, споліатором, і за силою канонічного права (*canon redintegrandi, canon 3, causa 3, quaestio 1*), яке є обов'язковим для Католицької Церкви, жадного права на ревіндикацію дібр, що сама насильно забрала, не має.²⁾ Навпаки, коли-б ними нині володіла, мусіла-б православним, у яких забрала, повернути, за силою *Decretales Gregorii IX., 2, 13. de restitutione spoliatorum cap. 18*, памятаючи, що *periculum animae, injuste detinere ac invadere alienum, contra possessorem hujus modi spoliato perrestitutionis beneficium succurratur*.

Луцька Дієцезія стверджує, що церковні добра насильно у минулому столітті відібрало од неї Російське правительство, але супроти цього історики Західної Православної Церкви можуть подати безліч фактів, коли римокатолицькі єпископи (уніятські) насильно відбирали церковні добра від православних.

Другий погляд: що церковно-маєткові права належать до області приватного міжнародного права. Як що так, тоді за давнини має місце,³⁾ але примінюються закони про давність тої держави, де сталося порушення власности — в даному випадкові російські закони, бо сама дієцезія стверджує, що іменно російське правительство порушило її право власности. А коли так, тоді дієцезія безумовно утратила свої права, що собі приписує, бо російські закони знають давність не лише збувальну (іскову), але набувальну, за силою якої хто проволодів земельним добром на про-

¹⁾ Записка проф. П. М. Жуковича. „Україна“, кн. 3, стор. 141, 1925. р. Вид. Всеукраїнської Академії Наук.

²⁾ Корпус юріс каноніці. Декретум Граціані, кавза 3, квестіо 1. канон 3: Все муситьсє негайно повернути пограбованим і вигнаним єпископам і у тому місті, звідки їх вигнано; також треба повернути речі церковні і власні (єпископів), що з їх земель підчас їх полону, чи нападу злих людей, чи з яких інших неправедних причин, пропали; все це мусить бути повернено до заяви будьякого юбвиувачення проти єпископа або до покликання його до суду єпископів.

Декреталес Грегоріі IX, 2, 13, кап. 18: Часто трапляється, що грабіжник пограбовані (у єпископа) речі передає другим; тоді пограбований (єпископ) у судовому процесі, як позбавлений добродійства посідання програє справу, бо довести право власности до речі трудно. Тому ми, не нарушуючи загрози права, встановляємо, що коли хто свідомо, знаючи, що реч чужа, візьме її, такий входить разом з грабіжником у гріх та у небезпеці для душі є неправедно чуже держати і займати; проти такого посідача пограбовану допомагається удіюванням йому добродійства повернення.

³⁾ Проф. Карль Наймаер. Інтернаціоналес Приватрехт, 24, 1923, Берлін, відомий авторитет в науці міжнарод. права в Європі; його погляд викладається в тексті.

тязі 10. років в формі власности, хоч-би і недобросовісно, той стає правним власником його. Отже православні парафії та монастирі, що провладіли на праві власности церковними добрами мало не сотню літ, набули вже на них право власности. (Т. X. ч. I., §§. 533, 557). У російському праві та судовій практиці твердо установилося правило, що за титулом давности можуть набувати у власність добра рухомі і нерухомі не лише православні Церкви, та монастирі, а і римс-католицькі і євангелічеські (§. 94. прилож. до §. 11. Уст. Иностр. Испов. по продовж. 1893; Ріш. Сен. 1895 року, ч. 72.).

Єпископ Луцької Дієцезії вважає, що всі ті добра на які він претендує, належать на праві власности до Луцької Дієцезії, а тому останна силою власного права може вимагати повернення їх од кожної третьої особи. Але цей погляд хибний. Ніяких прав на спірні добра Луцька Дієцезія ніколи не мала та, при існуючій правосвідомости, і мати не може, бо коли-б визнати подібні права за Луцькою Дієцезією, то це значило-б дати їй можливість розпорядитись спірними добрами по власній уподобі, хоч-би навіть насадити на них кольоністів католиків. Але такого права римокатолицькі Дієцезії навіть у самих католицьких державах не мають.

Уже в середні віки думка декого з представників католицької Церкви, що церковні добра належать до останної, поборується юристами, а навіть вірними католиками, в рішучий спосіб. Так, напр., славетний угорський юрист магістер Степан з Бербеца, що на Підкарпатській Русі, у своєму творі „Тріпартітум“, надрукованому в Відні в 1517. р., стверджує, що король угорський є *legitimus successor* (законний спадкоємець) церковних дібр, як що вони стають вакантними по смерті церковних достойників. Але ця прерогатива виявляється не в тому, що він добра забирає собі, а в тому, що він передає їх другим достойникам, заховуючи право затвердження їх Римською Курією. Він пише, що юрисдикція Папи лише духовна. Ці твердження він аргументує так: 1) Угорські королі були фундаторами церков, монастирів, єпископій, силою фундації королі набули собі право патронату (подавання), Римському Папі належить лише *auctoritas confirmationis*, право затвердження; **Hungari** (Угри) прийняли католицьку віру не безпосередньо од Папи через апостольське благословення, а з наставлення власного короля святого Степана, який будував церкви, монастирі та надавав їм добра; 2) силою давности, бо це право подавання здійснювалося од святого Степана з 1001. року аж до цього дня, більше як 500 років; 3) це право затверджено Констанським собором, що почався в 1410. році.⁴⁾

⁴⁾ Тріпартітум, шарс I, тит. 10, 11, 1628 р.

Таке-ж право за Польсько-Литовськими королями визнає автор Апокрізіса (1597—1599): „иншая есть реч, каже він, уряд духовний, а инша — добра до уряду для доброго его отправовањья прилучение; уряд власне от духовних при посвященню, добра зась не от духовних, а от короля его милости давани бивають“.⁵⁾

Наші парафії та монастирі, як правно-історичні явища, складались з двох елементів: з одного боку з тих, що фундували їх, що мали на них так зване право „подавання“, з другого — з тих, що входили в їх склад, то-б-то з ченців та парохіян. Один і другий елемент мав у різні часи неоднакове значіння.

Церкви фундували та до них надавали земельні ґрунта ще удільні руські князі.

У судовому спорі з Войтехом Соколовським, що за листом короля Казимира 1602. р. зайняв ґрунт коло Йорданської церкви в Києві, ігумен Кирилівського монастиря Василь Красовський заявляє, що ці ґрунта вкупі з Йорданською церквою належать монастиру, бо цю церкву ще княжата руські благовірно фундували, в стіні скриню зі скарбами закопали, очевидячки й ґрунта їй надали.⁶⁾ З грамоти королеви Бони 1555. р., даної священикам церкви св. Дмитрія, що при замку у Пинську, бачимо, що цій церкві за давних часів було надано фундуші і привілеї. За одним привілеєм священики „юргельт“ 30 коп і 40 грошей з королівського двору одержували, наданий од „предков наших князей Пинських ку той церкви“.⁷⁾ З листа князя Владислава Збаражського і пана Василя Рая 1574. р. на імення Пилипа Опанасовича, священика Чеснохрестної церкви видно, що Трохсвятительська церква у Києві, мурована, „впусть лежит на горѣ“; до неї належали доходи, люде куничні, двір церковний, сіножать, озеро. Опанасович, чоловік до того годний, учений, просив дати ту церкву до ужитку. Йому дано до живота свого, а за господаря короля, його панов раду й за весь народ християнський Бога сотворителя просити.⁸⁾

Церкви та монастирі будували не лише руські князі та литовсько-українські королі, а і багата православна литовсько-руська шляхта. Наведемо приклади, як-раз з православної Волині: Дерманського монастиря, що в Дубенському повіті, фундатором був православний князь з Острожських Василь Хведорович Красний (гарний), який при своїм

⁵⁾ О. І. Левицький, Основныя черты строя Зап.-Рус. Церкви, 16—17 вв. „Кіевская Стар.“, 1884, Август.

⁶⁾ Акти Ю. З. Руси, т. II, с. 14.

⁷⁾ Архив Ю. З. Рос., т. I, ч. 130.

⁸⁾ Н. Оглоблин, К вопросу о началѣ Кіевской Академіи. „Кіевская Старина“. Март, 1886 р.

двірці „церков и дзвоницу муровал и сам на заклада-ню бил“.⁹⁾

Фундаторшою Почаївського монастира була Анна Гойська, вдова по судді Луцькім, що 1597. р. 14. листопада записала на монастир добрі маєтки. Олена Горностаєва, з роду Чарторийських, була фундаторшою Пересопницького монастира, склала для нього статут, збудувала шпиталь для вбогих та недужих і школу для науки дітей.¹⁰⁾ Фундаторами Чорненського монастира, що нині с. Чорна, Рівенського повіту, був Адам Урсул-Рудецький, оборонець батьківської віри, „муж побожний в статечности вѣри своее православной.“¹¹⁾ Фундаторами Богоявленського монастира, що в Кременці на Волині, були чашник Волинський Лаврін Древинський та хорунжий Данило Малинський (1633.).¹²⁾ Всі ці фундатори були побожні православні люде, які засновували церкви і монастирі, маючи за ціль оборонити батьківську віру православному.

Церкви по парахвіях будувала також правосл. шляхта.

Щоб засновати монастир або парахвію, треба було, в звичайному порядку, мати привілей од короля, або наймній дозвіл державної влади. Коли йшла кольтонізаційна діяльність і заселялися цілі царини, то тим, хто був на чолі кольтонізаційного руху, у Галичині вони звалися *scultetus*, на Україні — Осадчий, у Угрів і на Прикарпатській Русі — князь, опріч інших пільг, давалось королівською владою право збудувати церкву.

Які права належали цим фундаторам церков і монастирів?

Загальна назва цих прав була „подавання“. Не треба змішувати права „подавання“ з простим патронатом. Що до церков, то спочатку іноді право „подавання“ мало відіржнялося од власности. Хто мав право подавання на церкву, той вважав, що вона його, він може нею розпорядитись. Правда, зруйнувати він її не може, а все-ж може продати її, віддати в спадщину, дати в держання священникови за плату. Напр., Стадницький дідич м. Лиски на Сяні коло Перемишля 13. марта 1594. р. продав за 100 злотих православному парохію священнику Василю.¹³⁾ Кирило Зубрицький 1590. р. заявив, що з його імення Підгайців коло Луцька утік піп на ймення Василь, по призвищу Владичка „покравши церкву в имену моем Подгаецком, книг двенад-

⁹⁾ Проф. Огієнко. Історія Українського Друкарства. 1925, с. 185.

¹⁰⁾ Орест Ів. Левицький. О семейных отношениях в Ю. З. Руси, XVI—XVII. вв. Русская Стар., 1880, кн. IX.

¹¹⁾ Проф. Огієнко. Там-же, стор. 216.

¹²⁾ Проф. Огієнко. Там-же, стор. 223.

¹³⁾ Мемуари до Южной Руси, под ред. проф. Вл. Антоновича, 1890, с. 150.

цать, то есть: Евангеліе и иншіе книги оправніе сребром, позлочистве ризи и весь убор поповський церковный и сосуди церковные и инших справ церковных не мало, што мне коштowało коп осмдесят личби литовское“.¹⁴⁾

Навіть на Слобожанщині парафією і церквою розпоряжались у заповіті: „Я раб Божий священно-іерей Іоанн м. Тарановки, Архангельской церкви (Харковск. полку) ..... сим моим тестаментом располагаю жену и дѣтей моих; первое: имѣющійся храм в м. Тарановкѣ стоящій, Архангела Михайла церков и что имѣется в ней — книги, опарад и всякія посуди и приход парахвію владѣть Петру Антоновичу зятю моему.....“ (1738. р.). Очевидячки тестатор сам збудував церкву.¹⁵⁾

Що до монастирів, то право „подавання“ складалось з таких прерогатив: Перш за все фундатор мав право на частину прибутків з монастира. Звичайно побожні люде за прибутками не ганялись. Монастирі будували для свого спасіння і на упокой душ своїх предків. В монастирський помяник на вічне поминовення вписувались предки фундатора, а по смерті він сам та його нащадки. Але не виключене було, що фундатори мали прибутки з монастирів. Королі, як спадкоємці ще удільних князів, використовували своє право подання. Був іноді просто торг у королівського столу одержаною королівською милостію, а де торг, там не без вигоди для королівської казни і тих, що коло неї. Так в 1633. р. о. Никодим Шибинський одержав од короля право на архимандритство Жидачинське з добрами і переуступив це право Віленському монастиреві (уніятському). Ігуменя Василиса Саліжанка переуступила надане їй право ігуменства у монастирі Лещинському, в Пинську лежачому, уніятському Київському митроп. Йосифу Рутському і наміснику його Пинському Рафаїлу Корсаку.¹⁶⁾

Не диво, що так стреміли до архимандритства чи ігуменства, бо це право давало чималі прибутки. В грамоті Київському Печерському монастирю 1551 р., за якою там було обновлено „Общину“, читаємо, що раніше за привилеєм короля монастир держав архимандрит і всі прибутки забірав собі „дітей і крєвних своїх запомагаючи“.¹⁷⁾

Потім фундатори мали вплив на призначення або вибір духовних осіб, іноді виключний, іноді ділили його з монастирською братією або парахвіянами. 1633. р. король Владислав IV. дав грамоту на доживотне ігуменство у монастирі св. Варвари ігуменії Евфросинії Тризняянці, а як би вона вмерла, то черниці мають вибрати другу „ без подання на-

¹⁴⁾ Арх. Ю. З. Рос., т. I., ч. 3, стр. 202.

¹⁵⁾ Лебедев. Московс. Чтенія. 1884 р., кн. 2, стр. 37.

¹⁶⁾ Акти Зап. Рос., т. V, номер 6.

¹⁷⁾ Акти Зап. Рос., т. III, номер 16.

шого і найясніших сукцесорів наших“, за відомостю Епископа Пінського, а колиб єпископ і черниці „от єдности з святим костелом Римським отступили, в схизмі жити побажали“, тоді монастир знову до диспозиції короля надається.¹⁸⁾

Заняти архімандрію або ігуменство в монастирі духовна особа, хоч би обрана братією, могла лише за згодою фундатора. Щоб одержати парохвію, священник мусів мати згоду дідача фундатора. Для згоди був спеціальний термін „презент“; ще в 18. в. на правому березі дідичі видавали обраним парохвіянами священникам „презенти“. Так, дідич Потоцький на Уманщині видав презент на с. Яроватку священнику Чеважевському.¹⁹⁾

Право подавання було речеве право, переходило в спадщину. Як що простосовувати його до сучасної юриспруденції, то це було б право власности, обмежене тягарем фундації. Поки є церква, монастир, доти власність обмежена. Скасувати фундації фундатор не міг, але колиб з будь яких причин вона булаб знищена або ліквідована, тоді право вільне, необмежене вертається до фундатора. Праву подавання надавали серйозне значіння. У дільчих листах між спадкоємцями воно згадується. Напр. 1587. р. спадкоємці ділять усі маєтки по половині: з одного боку Павел Пац воевода Мстиславський і малжонка його Ганна Хоткевичовна, а з другого Станислав Радиминський каштелян Чирський і малжонка його Александра Сангушковна, Роман Сангушко, Феодора Радиминська. У дільному листі між іншим значиться „также подаванье монастиря Супрасльського того ми всі спольне надавцами бити маем“, „а кгрунту костела римского і церкві руское волок шестнадцать до того обое сторона надавцами бити мають; место Заблудов там же пляцу церковного на котором церков и шпиталь стоить прutow петнадцать до тоє церкви всих участников спольное подаванье“.^{20) 21)}

Чи існували в ті старі часи на Україні-Руси парохвії з певним складом парохвіян? Так, в тому нема сумніву. Уже згадувалося про Трьохсвятительську церкву, зруйновану і запущену, до якої належали люде куничні. Очевидно це були парохвіяне, що за шлюб мусіли платити кунію, здається, не священникові, а фундаторові. В XVI. в. на Поділлі були такі прибутки для державців замків, за якими, очеви-

¹⁸⁾ Акти Зап. Руси. т. V, ном. 3.

¹⁹⁾ Київс. Стар., 1901, Январь, С. Рклицкий: Договори прихожан с священниками.

²⁰⁾ Супрасльський Благовіщенський монастир заснував православний Олександр Іванович Хоткевич, року 1498, коло Супрасля, Білостоцького повіту на Городенщині. — Проф. Огієнко, там-же стор. 32.

²¹⁾ Роздільчий акт подав проф. Клименко. Записки Істор. Філол. від. кн. XVI, 1928 р., Українська Академія Наук.

дячки, визнавались права фундаторів, з парафіян: 1. поемщизна, коли чоловік обичаєм пограничним самовільно візьме собі чию дівку, або вдову, або розвідку за жінку, тоді дає три гривні на замок; 2. розводи, коли муж жену хоче відпустити, або жона мужа, то, хто причинен (вимагає), дає три гривні; 3. куниця, коли хто законно статечне бере дівку заміж, то за давнім звичаєм дає до замку подарунок. Зрозуміло, що в старі часи за церковний шлюб платили дійсну куницю (шкурку), але згодом куницю заміняли гроші. Ця назва існувала на Поділлі ще в XVIII. в. ²²⁾.

В 1588. р. Липецький піп Вицовський скаржився на пана Головецького, що той впірається в його парахвію, на яку він має привілей його милости короля. Підстароста Самборський Вартоломей Крувянка дає наказ панові (Головецькому): хіба він не знає, що є староста і його уряд, що ним рядить, і пан не має самовільно чинити, а коли хоче, най позиває до уряду; „наказую під покутою 80 гривен, аби тому полові (Вицовському) дав на вщицьку пользу из его парахвіє“ ²³⁾.

Чи були парахвіяне просто пасивною масою здібною лише до послуху, чи навпаки — виявляли вони активне заінтересовання у церковних справах, віддавали до церкви не тільки обовязки, а і права?

У відповідь на це питання маємо лист Станіслава Гербарта з Фульштина каштеляна Львовського, Самборського, старости жупника руского з такого приводу: піп мав перенести церкву ближче до свого обістя, а хлопи і княжа шляхта забороняли. Староста наказує: „Головецькому из громадою вшиткою розказую под сто гривен вини и по маетности вашими, абисте не були упорні, не противилися тому, що піп хоче перенести церкву, щоб жадний князь і хлоп не забороняв, а хто спротивився б проти того і трунувся на того попа словом или рукою, вини 10 гривен заплатить, а як кому буде яка кривда со стороны пробудування церкви, то я справедливість учиню. А приказую вам під такоюж виною, абисте ему були допомочні всі, як головчане (громада), так і громада Вицовська“ ²⁴⁾.

Очевидячки, сварка була меж двома попами та двома громадами.

В 1511. році король Александер розбiрав спор між п. Щасною-Крупською і боярином Олександра Ходкевича Степаном Чаплею: на чийй землі повинна стояти церква, що раніше стояла у маєтку Крупської Пилиповцані. В цей спір вмiшались „мужи великого князя Волковияне“ і просили про перенесення церкви на землю Чаплі. Король вирішив спір на користь Чаплі. Річ ішла про церкву, до якої ходили

²²⁾ Е. С. Семейная жизнь в Подоліи. Київс. (Стар. 1891, IV.

²³⁾ І. Свенціцький. Нариси з історії української мови. 1920, с. 72.

²⁴⁾ Свенціцький, там-же, стор. 72.

парахвіяне з різних маєтків, але всі вони склали одну парахвію.²⁵⁾

Маємо дані, що парахвія мала, принаймні визнавала, за собою права. У 1637 р. староста і представники парахвіян церкви св. Тройці у Бересті продають город Шостаковський, наданий по тестаменту Демяном Шостаком, за 8 коп грошей, а також віддали в аренду на 9 років бровар, наданий по тестаменту на 10 років Якубом Бодуличем, татарині Богусевичу. Проти цього протестували свящ. Йона Кречевич та дехто з парахвіян.²⁶⁾

Коли в XVI в. брацькі організації масами залили цілу Русь Україну, то парахвія уявляла з себе Брацтво, парахвіяне звалися братами, братчиками. Були старші й молодші братчики. Перші дбали про благоліпья церкви, впорядкування церковних свят (мед ситили і варили), виконання похоронних функцій. Під кінець XVI в. брацтва стали цілком безсловними (безстановими) організаціями, до яких вступали поруч з князями, боярами, міщане, ремісники шевці, кравці . . . і прості хлопи. По своїй правній природі брацтва були юридичними особами. Утворювалися завжди з дозволу: або королівської влади або місцевого державця, або, врешті, з благословенства вищої церковної влади. Мали вони свої рухомі і нерухомі добра. Велика послуга, яку виконали перед Православною Церквою брацтва, залежала в головній мірі од їх організації. Брацтва були не збір людей з вулиці, не „юрба“ недисциплінована. Братчиком не міг бути кожен без розбору. Щоб стати старшим братчиком, треба було пройти відповідний стаж (з початку бути молодшим братчиком) або мати особливі заслуги. Брацтва — це ієрархічні східці, де були ступені — старші і молодші, це було подобенство до первісної церкви, еклезії, організоване зібрання протилежне агора — зборищу на мійській площі, юрбі. Це організаційна спільнота, що витворилася довготерміновим перебуванням кожного члена в рядах іспиту, щоб стати старшим братом і придбати авторитет. Славетні церковні брацтва (Львівське, Віленське, Луцьке, Київське, Мінське, Замостьське) завжди стреміли до ставропігіяльності, то б то незалежності од місцевої ієрархії, а то тому, що дехто з вищої ієрархії переходив з православія в папізм (Єпископи Іпатій, Кирило Терлецький, Йосиф Шумлянський і ін.).

Які відносини були церковної ієрархії, то б то єпископів, митрополитів до парахвій, і які права вони мали? Найкраще це зазначено у двох королівських грамотах, наданих Двинським міщанам, що коло Полоцька 1569. р.: „церкви, що побудували і побудують, то в їх „м'єстком подаванню

²⁵⁾ Проф. Владимирський Буданов. Церковныя имущества в Ю. Зап. Рос. XVI в., ст. 212. Арх. Ю. З. Р. т: IV, ч: 8, 1907:

²⁶⁾ Проф. Вл. Буданов, там-же, стор. 84—85.

і зав'їдванью“, а „в'їдъ владность над попы і в'їзди на прогледанье учителей у в'їр'ї Христов'ї маєт быти владык наших в'їчними часи по тому, як здавна заховивало“.27).

У грамоті 1592. р. до мешканців м. Берестя сказано: „церковію, олтарем, попами, школами і всею челядью також грунтами до брацтва і олтаря належачими не має ніхто справляти, тільки саме брацтво“, а владыці Владимирському і Брестському належить лише пастирська „зверхність“ то б то догляд за справами виключно релігійними.28). Церковні брацтва остільки відчували свою силу і право, що не вагались вступити в судовий процес з місцевими єпископами, коли ті порушали їх права. В процесі з єпископом Потієм і ксендзом Рутським од церковного брацтва виступало два старости і, коли не було одного, то другий діяв своїм імям і імям свого колеги, яким був князь Богдан Оксинський.29).

Отже церковні владыки мали владу лише над попами, а не над церквами та їх добрами. Владыки-єпископи тільки рукополагали священників, перед тим перевірили їх особисті здібности до священства. За висвячення єпископи одержували „подарок“. В XVI. в. Ігумен Київського Михайлівського монастира просив Київського митрополита, щоб висвятив дяка, достойного священства, і „подарка“ великого з нього не брав, бо він чоловік бідний. З поучення Київського Митрополита Сильвестра бачимо, що висвяченому кандидатіві видавалася од митрополита грамота на зазначену церкву до живота, священник не смів переходити у другу парахвію, хіба по великій нужді, на собор мусів являтися завжди з грамотою. За порушення церковних правил священник підлягав судові єпископа. За часів унії з боку уніятських єпископів над православними священниками суд був дуже жорстокий. Ось зразок: Іпатій, владыка Володимирський і Берестський, митрополит Київський, напав на православну церкву св. Василя у Владимирі, захопив у полон до себе священника Мартина, розкрівавив йому губу, казав убрати його в стихар і ризи, у весь убор попівський і чашу казав йому у руки віддати, а сам владыка вступив на амвон і того священника казав привести перед себе діяконові, взяв увесь убор священничий і, взявши ножиці, голову на чотири сторони сам стриг, а потім ровночинові на то приспособленому стричи казав і всю голову оному стрижено.30).

Парахвіяльні громади, з кого б вони не склались — чи з міщан, чи з козаків, чи з посполітих (селян), як на лівому, так і на правому березі на Україні, завзято і вперто

27) Арх. Юг. Зап. Рос., т. I, ном. 151,

28) Документи брацтва при церкві св. Николая в м. Замості, 1606—1661 р. Київс. Стар., Июль, 1882 р. Акти Ю. З. Р. т. I, стр. 221.

29) Акти Ю. З. Р. ном. 21, 30; 1605, 1608 р.

30) Акти Ю. и Зап. Россія, т. II, стр. 8—10, 1601 року.

одстоювали свої права на церкви та земельні при них ґрунта, на вибір духовенства. Спроби вищої ієрархії порушити ці права викликали належну одсіч і успіху не мали. Напр., в XVII. в. Київський митроп. Варлаам Ясинський зробив був спробу самостійно, не питаючись парахвіян, призначати священників на парахвії, але зустрівся з великим опором Київських міщан. Войт Київський Іван Биковський протестував перед московським патріархом Адріаном і добився признання права Київва вибирати парахвіяльних священників. Адріян звернувся до Київського митрополита з посланням і вимагав возстановлення порушеного ним права вибору — „такой обычай у них (писав Адріян), тогда они прихожане і всѣ их урядники по любви, чтоб он (священник) был отец им і жертвоприноситель, избирають обще и о посвященіи во іереѣство вам архіереєм бьют челом.“³¹⁾.

Склалась була така практика: парахвіяльна громада вибірає кандидата на священника, складає з ним договір, в якому встановлюється розмір плати за всі треби, починаючи за молитву бабі повитусі і кінчаючи похороном та молебнами, також перелічуються церковні будівлі і земельні ґрунта, млин, як що є, також одмічається, що земля належить „на вічність“ церкві, а не священникові. Обраного з своїми депутатами громада посилала до єпископа, який посилав обраного „во ученіє“ катехизиса і святих тайн, і „на хор чтенія і пѣнія“. І коли одержував належні свідоцтва ще й од духовника-сповідника, тоді висвячував, а згодом, по виконанні священником невеличкої практики, видавав грамоту. Така практика була головно на лівобережжі. На правобережжі парахвіяне також вибірали священників, але тут у виборах брав участь і місцевий поміщик. Були випадки боротьби межі парахвіянами і поміщиком, як що останній був римо-католик, цікавився релігійними справами і бажав для своєї громади мати священником ліпше уніята, ніж православного. В XVIII. вікові на Уманщині і почасти Поділля великий магнат Потоцький особливо сприяв уніятам і видав „презенти“ на парахвії у своїх маєтках уніятським кандидатам. Але парахвіяне не завжди йшли за паном — бувало так, що до владики на висвячення вони посилали свого кандидата, а уніятський кандидат з презентом панським одправлявся до уніятського владики. Бували й такі випадки, що православні парахвіяне силою вигонили з парахвії уніятського священника.³²⁾.

В монастирах також практикувався вибір ігуменів братією, причім в Литовсько-Польській державі затверджував ігумена, звичайно, король, а на лівобережжі, на геть-

³¹⁾ С. Рклицький. Договори прихожан с священниками. Київск. Стар. 1901 р. Январь.

³²⁾ С. Рклицький, там-же.

манщині, гетьман. Порядок вибору на гетьманщині був такий: 1) елекція-братія (все духовенство) вибірає, 2) митрополит „благословенієм підкріплює“, 3) гетьман універсалом затверджував³³).

З вище наведеного бачимо: Право подавання, що належало церковним фундаторам, спочатку мало велике і виключне значіння; парохвіяне тоді уявляли з себе покищо роспорошену малоактивну масу. Лише з початком брацтв парохвіяне виступають, як організована маса, і завзято боронять свої права.

Право подавання викликано тодішнім політичним станом держави. Релігії в польсько-литовській державі, та ще й раніш, у справі управління державою надавали кольосальне значіння. Ті особи, на яких спочивала державна влада, король, місцеві державці, магнати (Хоткевичі, Острожські, Сангушки), дрібні колонізаційні скульпети, осадчі, князі, обовязково мусіли мати вплив на церковно-релігійні справи. Церква, за тодішніми поглядами, допомагала існуванню держави і удержанню її в доброму порядку. Відокремлення церкви от держави тоді не розуміли. Право подавання — це був той ретязь, що звязував державну владу з церквою у її цілому складі. Центральна влада сама по собі була заслаба, щоб безпосередно звязатись з цілою церковною організацією. Вона звязувалась з нею через посередництво своїх співвладників — місцевих великих і малих державців. Держава була станова і складалась: 1) з великої і дрібної шляхти, 2) з вільних міщан, що жили по містах за привелеями королів, мали „самостійність“ і звали свої міста „республіками“ і 3) з підданих посполитих (хлопів), що підлягали владі місцевого пана (державця). Місцеві державці через право подавання держали місцеву парохвіяльну організацію в своїх руках. Вільні православні міщане у своєму подаванні мали церкви, що об'єднували їх в нелегкій боротьбі проти економічних, політичних і віроісповідних ворогів. Великі державці мали право подавання на церкви і монастирі. Зрештою королеві належало загальне право подавання, яке ширилося на всі ті церкви і монастирі, що не мали своїх окремих надавців.

Але, коли в XIX. в. стани держави в Європі остаточно зрушено, кріпацтво знищено, то відпав поміст і для права подавання. Вся влада зосереджувалася в центрі, в місцевих можновладцях потреби вже не було, право їх подавання вже не мало державного значіння і вони, здебільшого перестали цікавитися ним. І якщо воно, за традицією, ще згадується в актах, то лише як спомин про старі часи, і ба-

³³) Акти Зап. Сос. т. V, 1689. Унів. гет. Мазепи І. Кроковському на ігуменство в Пустинському монастирі, Київ. Там-же, нр. 145.

зується вже більше на мотивах релігійно родинних, ніж на політичних.

Державна влада про те не залишила на волю церковних парахвій і монастирів. Вона оповістила їх „публичними корпораціями“, визнаними державою. Так було у цілій Європі, почасти і в Росії. Публичні корпорації виконують громадські функції, визнаються державою за юридичні особи, є субектами маєткових прав. Вони виникають за дозволом держави, їх статутарні права базуються на публичнім праві.³⁴⁾ Публичні церковні корпорації різних віроісповідань, загальний догляд за ними належить Міністерству Ісповідань. В державах, де католицька церква була в особо сприятливих умовах упривілейованости (напр. в Австрії), законним представником католицької церковної корпорації на зовні, у судових справах, був єпископ Дієцезії. Але лише як представник, як орган догляду, і жадних самостійних прав на майно корпорації не мав. За австрійськими законами, що нині мають силу для Австрії, Венгрії, Чехії, частини Польщі (Галичина. Книга загальн. цивільн. зак. 1811. р. §. 27., дод. 29.), церковне майно рухоме й нерухоме приналежить парахвіяльній церкві. Парахвіяльним майном управляє духовний пожитковець парахвії під наглядом патронів та верховною контролею єпископів і держави, але спільно з парахвіяльною громадою; єпископам та їх представникам залишається признаний церковними правилами вплив на управу тим церковним майном, що знаходиться в їх округах, оскільки ті церковні правила не противляться законам держави; якщо поодинока церковна спільнота (парахвія), або заклад (установа), що посідали самостійне майно, перестануть існувати, то майно має припасти релігійному фондові, оскільки не було фундаційних запоряджень про долю майна.

По законах був. Російської держави визнано також парахвії публичними корпораціями (т. зв. приходи). Кожна парахвіяльна корпорація мала назву села, церкви і святого, якому присвячена церква, напр., — Михайлівська церква с. Бабинів. Всі правоздібні парахвіяне були членами корпорації, їм вели реєстр, що року їх з жінками та дітьми записували у „сповідну роспись“. До церкви вони мали не лише обовязки, а і права. Щодо права вибору священника і загалом церковного причту, то цього права парахвіяне давно вже позбавлені — причт призначався єпархіяльним єпископом. Парахвіяне мали право вибору лише свого представника — Церковного Старости. Останній в гурті з причтом завідував церковним майном рухомим, почасти нерухомим (цвинтар). Права і обовязки Церковного Старости

³⁴⁾ Так в Німеччині — див. Андр. фон Тупр, Біргерл. Рехт. Аллгем. Тайль. 1923. Берлін; в Австрії Влад. Файнор.

регульовано було Височайше затвердженою інструкцією 1885. р. Парахвіяне лагодили церкву та церковні будинки і ставили нові на власні кошти; творили договори на будівлю церкви — були правоздільною громадою. В дійсности сельська громада і парахвіяльна часто взаємне покривались. У одній і другій були ті-ж самі люде, але ріжниця була в тому, що в справі парахвіяльної громади місцева цивільна влада не вмшувалася і не контролювала. Земельні ґрунта, надані Церкві, вважалися приналежністю церкви на праві власности — субектом права була парахвія, як публично-правна корпорація. Зверхній догляд за церквою та її майном і представництво назовні належало Консисторії, але вона ніколи не була власником церковних земель. Консисторія, по суті, мусіла-б бути радою при єпархіяльному єпископові, під його головуванням: крісло для голови ради єпископа в Консисторії, коли його не буває на засіданні, завжди стоїть незайнятим. Права єпархіял. єпископа мусіли-б рівнятись правам єпископа дієцезії. Але російська цивільна центральна влада завжди намагалася приборати до своїх рук духовні власти. При центральній духовній установі св. Синоді завжди був постійний представник цивільної влади, око цареве, обер-прокурор Синоду, а по єпарх. Консисторіях його агенти — Секретарі Консисторії. У Синоді здебільшого вирішувалися справи так, як того хотів обер-прокурор; також і в духовних консисторіях вплив секретарів на вирішування справ був кольосальний. Судову претенсію до парахвії можна було заявити через Консисторію, але лише до парахвії; також парахвія будь до кого заявити претенсію могла через Консисторію, як через свого так-би мовити законного попечителя.

Щодо православних монастирів, то за російськими законами вони завше визнавались за юридичні особи. На повновласті, яку видавав монастир своєму повіренному, завжди був підпис: „Ігумен Н. Н. з Братією“.

Отже юридичний стан як єпископа Луцької Дієцезії, так і Волинської Православної Консисторії, щодо підлеглих їм церков та монастирів такий, що ні Луцька Дієцезія, ні Волинська Консисторія жадних прав власности на добра церковні парахвій та монастирів не мали і не мають: вони не є субектами прав на згадані добра, субектами тих прав є парахвії та монастирі. Консисторія та Дієцезія є лише законні в порядку публичного права представники парахвій. Вони діють не власним імям, а імям підлеглих їх доглядові та контролеві парахвій, вони є, так-би мовити, законні попечителі (куратори). Коли помре сирота дитина, кураторові її нічого діяти, його дії для неї непотрібні. Коли довіритель помре, повновласть повіренного його нищиться, бо померші в представницві не нуждаються. Епис-

коп Луцької Дієцезії не може репрезентувати вже давно померлі, не існуючі уніятські парахвії та монастирі. Більш або менш коло століття, як вони перестали існувати, як уніятські, бо всі члени їх повернулися до православія. Віроісповідання парахвії є сутева її ознака — нема цієї ознаки, нема парахвії. Уніятські парахвії зреклися римо-католицької церкви, з того моменту вони перестали бути римо-католицькими парахвіями і належати до р. к. дієцезії. З того моменту право чи обовязок на представництво їх з боку р. к. дієцезії відпало. Як що-ж єпископ Дієцезії нині виступає на захист давно вже померших уніятських парахвій та монастирів, то репрезентує він не дійсні установи, а видумані, існуючі лише в фантазії. Право може мати справу тільки з дійсністю, а з вимисленими, у реальному житті не існуючими субектами йому нічого діяти.

В часи переходу уніятських парахвій та монастирів до православія могло виникнути питання про долю церковного майна: куди його повернути. Сталось так, що церковні майна залишились при тих самих парахвіях та монастирях, і з того часу і по цей день вони посідають їх. З боку правного і морально-релігійного в факті переходу уніятських парахвій та монастирів до православія не можна вважати нічого злого та осудливого. Навпаки, то було виправлення помилки, що спричинились до неї попередники. Уже згадувалось, що фундаторами церков та монастирів на Україні-Русі ще до унії (1596. р.) були православні люде. Ціллю їх фундацій було те, щоб монастирі та церкви на завжди зоставалися в православії. В багатьох тестаментарних актах сю ціль ясно висловлено. Воля фундаторів мусіла бути святою і непорушною. У наші часи в європейських державах, де панує світогляд ліберальний і матеріалістично-соціалістичний, законодавства вважають волю фундатора будьякої установи святою і непорушною. Змінити таку волю держава може лише тоді, коли ціль фундації не може бути досягнена або коли здійснення її загрожує загальному добробуту.

Оскільки-ж ми в праві вимагати поваги до волі побожних фундаторів з боку людей, що ціллю свого життя поставили службу Богові та ближньому, це річ ясна. Щоб мати правну змогу заявити позов імям уніятських церков (парахвій), треба, щоб ті парахвії існували в дійсности, а не в фантазії, хоч би в малому числі членів: *tres faciunt collegium*. Наведу приклад з судової практики на Підкарпатській Русі. В 1919. р. комісар д-р А. Штефан передав церкву і землю при ній в с. Горинчові, коло Густа, православним, хоч у селі були ще уніяти. Уніятський єпископ заявив позов проти православних про повернення церкви і землі. Православні не довго сперечались, згодилися повер-

нути. Сталось рішення суду повернути уніятській парахвії в Горинчеві церкву й землю. Коли представник єпископа і окружний начальник прибули в Горинчову, щоб передати церкву уніятам, то виявилось, що нема кому її передати, бо всі парахвіяне коло 2.000 стали православними. А все-ж зосталося два уніяти: один особистий ворог православного попа, а другий пройдисвіт, про якого православні казали, що його вода принесла з гір на трісці. Начальник не одважився передати ключі од церкви таким сумнівним особам і залишив їх у себе. Як бачимо, єпископ ні церкви, ні землі в посідання дієцезії не взяв. Вважав, що дієцезія на це права не має. Але й передати нікому, бо двоє сумнівних людей парахвії не складають. При такому стані держава неминуче мусить вмішатись у справу.

*

*

*

Часописи повідомляють, що судові процеси проти православних, опріч єпископа Луцької Дієцезії, завели єпископи і других римо-кат. дієцезій.

Загальна думка р.-катол. єпископів на „кресах“ щодо церков і ґрунтів був. колись уніятськими така: Церкви і ґрунта нині мають належати римо-католицькій церкві в Польщі. Колись вони були уніятськими, унії не стало, по ній р.-кат. церква є правним спадкоємцем цих церков і ґрунтів.

Правда, дехто з римо-катол. єпископів затуманює справу, але невдало. Напр., пинський єпископ Зигмунд Лозинський видав посланіє, в яким говорить, що ціль процесів не відібрання церков од православних, а тільки перервання „загрожуючого задавнення“, щоб з упливом 10. років все, що було власністю костела (то-б то римо-кат. церкви) автоматично не стало чужою власністю. („Діло“, ч. 38, 20/II, 1930 . р.). Але про яке-ж перервання давности може бути мова, коли процес направлений на ревіндикацію церков і ґрунтів, щоб, вигравши справу, розпорядитись церквами і ґрунтами по своїй уподобі.

Більше отверто і ясно говориться у польській брошурі: „здається, ніхто не оспорує права р.-кат. церкви на святині, що перероблені на церкви з католицьких костелів, — таких костелів тепер ледви кілька і не за них піднято спір. Найбільше непорозумінь твориться в справах, звязаних з поверненням давних греко-католицьких або уніятських церков, а такі становлять значну більшість серед святинь, перероблених на церкву. Ці костели православна церква вважає за свої, не визнаючи насильства, зробленого над унією. Власне до тої проблеми насильства зводиться підстава справи повернення костелів: заграбовані костели повинні бути повернені правним власникам-жертвам негідних насильств (тамже)“.

Менше за все, більше або менше справедливо, можна розв'язати справу, посилаючись на історичні „гвалти“. Не маємо живих свідків, що бачили ті гвалти. Не маємо певних відомостей про те, хто, коли, над якою церквою або монастирем учинив „гвалт“. Маємо лише судові акти протестації, мемуари, соймові промови, церковні проповіді, документи, складені людьми, можливо, приятелями, можливо — ворогами одної з церков. Сучасні судді, коли-б за основу до свого вироку поклали факт „гвалту“, мусіли-б *ex officio* переглянути цілі гори цього сирого матеріалу, але задовольняючих наслідків не було би. В кращому випадкові могли-б скласти колективно наукову розвідку, але це не був-би вирок суду в сучасному розумінні права. Ціла праця не під силу судові, вона вимагає, можливо, цілого життя не одного, а багатьох істориків, та ще й не аби яких. Потрібен геніяльний історик, який з великою силою інтуїції впірнув би цілком у ті часи тяжкої боротьби православної церкви з римо-католицькою, заставив би людські писемні матеріали говорити так, як вони повинні говорити, і розповів би про дійсність. Історія і не суддя, і не прокуратор. Ще філософ Спіноза сказав, „що людських вчинків не належить ані жаліти, ані висмівати, а треба їх розуміти“. Історикова потрібна об'єктивна правда, яку дуже тяжко добувати, а сучасному судді просто таки не під силу. Згадаймо для прикладу, Йосафата Кунцевича, великого борця за унію. Коли прочитати його життєпис; складений, як гадають, уніятським єпископом Венямином Рутським (недавно надруковано в збірнику оо. Василян у Жовкві), то стає явним, що він вів боротьбу за унію. Сучасний суддя не може вдаватися в глибину історії, а мусить виходити з сучасних фактів та сучасної правосвідомості, як вони відбиваються у сучасному житті.

А яка то правосвідомість? Сама римська курія не визнає прав власності на церковні земельні ґрунта в Польщі за римо-католицькою дієцезією. В 1925. р. Рим заключив з польською державою конкордат, за силою якого не дозволяється, щоб будинки і ґрунта римо-католицьких церков (парохій) могли перейти в руки некатоликів. Внаслідок цього, напр., на Лемківщині уніятським парохіям, що цілковито перейшли на православ'є, держава не передає ні церковних будинків, ні ґрунтів („Діло“ ч. 30. 1930.). Але й сама римо-катол. церква не є ні господарем, ні власником цих будинків. Та це й неможливо, бо інакше ми мали-б на території Польщі два правні суверенітети: один Польської Держави, а другий Папської Курії, чого раніш не було і тепер є неможливе.

Єпископи римо-катол. дієцезії, як сами висловлюються, покладають велику надію на справедливість польських

суддів: Так від суддів вимагається справедливості, а в даному випадкові і мужності. Справа в тому, що з заключенням конкордату р.-кат. церква в Польщі є в стані упривілейованого, сприятливого контрагента. В наші часи римо-католицька церква в цілому світі відчуває силу і могутність. Не виключено, що політичні інтереси Польщі будуть штовхати її йти на зустріч римо-католицькій церкві. А ці бажання завжди зводились до того, щоб латинізувати Русинів. Відомий вираз в енцикліці одного з середньовікових Пап: „О, мої милі Русини! Через Вас я поверну Схід“. Велика спокуса для суддів: стати на бік інтересів держави, тимбільше, що приклади цього в науці права і практиці в минулому були. Напр., в Німеччині були юристи державовіди (Лябанд), які казали: справедливість є чисто формальне розуміння: справедливе те, що наказує держава. Чому вона наказує, чому веде таку або іншу політику, в це суддя входити не може. Розуміння правної істини зливається з розумінням державного інтересу. Правосвідомість дає право у кожному конкретному випадкові, але тільки бажане державній владі. Одначе проти цього крайнього погляду повстав цілий ряд юристів. Голляндський юрист Краббе таке право німецької школи юристів назвав „правом без вітамінів“. Славетний французький юрист Леон Дюгі так обурювався проти розуміння права німецькою школою, що пропонував саме слово „право“ викинути з наукового лексікону. Він казав: держава не над громадянством, а в громадянстві; в нім витворюється громадські звязки, взаємовідносини великим фактом солідарності, навіть, якщо бажаете, соціальною міжнародністю. На цьому тлі виникають правні правила, їх обовязковість засновується не на наказах влади, а на визнанні їх необхідності. Держава — це є стан, де є владу імущі і підвладні. Дії влади правомірні не сами по собі, а оскільки вони відповідають об'єктивному праву, що над державою. Право-норма однаково обовязкова як для підвладних, так і для публичної влади. Факт існування влади Дюгі виправдує тим, що вона виконує соціальні функції. Цей погляд нагадує християнське вчення: хто хоче з вас бути першим, хай буде всім слуга.

Подібний погляд, уже в практиці польської держави, висловив міжнародний гагський трибунал 1923. року з приводу прав німецьких колоністів на рентні землі в Пруссії. Німецькі колоністи заключили рентові контракти з німецьким правительством ще до 11. падолиста 1918. р., але не встигли зробити так званий *Auflassung*, тоб то впис у поземельні книги. На цій підставі польське правительтво одмовило колоністам у рентових правах, вважаючи, що вони річезого права не набули. Мотив одмови, звичайно, був політичний, не допустити німечення краю. Трибунал

став на бік колоністів, висловивши думку, що Польща, як держава, перебрала на себе права і обов'язки німецької держави і через це мусить зробити для колоністів *Auflassung*. Колоністи, каже Трибунал, мали *jus ad rem*, а по *Auflassung in rem*.

Оттак і православні парохії та монастирі ще за російського панування набули річеві права на будинки та земельні ґрунти. Російська влада боронила ці права. Польща перебрала на себе права і обов'язки що до православних парохій та монастирів на території, що одійшла до неї од російської держави, а тому повинна поважати їх і боронити.

Перед польською владою, як добрий приклад, мусять стояти традиції більшости давних польсько-литовських королів. Проф. Владимирський Будапов в своїм творі „Церковні маетки в південно-західнім краї XVI. в.“ зауважив, що литовсько-польські королі, принаймні більшість з них, не зважаючи на те, що були римо-католиками, поважали права православних митрополій, єпископій, монастирів та церков і боронили їх, оскільки могли, за часів панування свавільної шляхти. Він порівнює їх з московськими князями та порядками, де досить було одного слова князя, щоб церковні маетки відібрано од церкви і прилучено до казни, і віддає перевагу литовсько-польським королям, які такого свавільства, щодо церковних маетків, не припускали.

Здорове чуття державного інтересу мусіло б підказати польській владі, що латинізація безоглядна Русинів, тоб то Українців, є явище аномальне і шкідливе. Українська нація є факт існуючий, хоч би вона політично ще не набрала сили і не досягла своєї самостійности. Дані Богом основи, з яких мусить вирости нація у всій повноті свого буття, виявлено нею в історії і житті. Християнство має характер вселенскости, — воно дано для всіх, але в дійсности воно виявляється у кожної нації ріжно. Християнство не нищить нації, але в ній же переображує її. Вселенське християнство конкретизується в окремій нації і становить складову частину її буття. Є християнство римське, грецьке, французьке, німецьке, московське, українське. В кожному з них можна підмітити своєрідні риси, що виявляються в психіці, обрядах, організації. Християнський інтернаціонал — інтерконфесціоналізм є неможливий — од нації одмовитися не можна. Одмова од нації є скок у безодню. Не може бути так, щоб християне різних національностей обмежили себе, зійшлись на мінімумі, піддались одні другим. Вони можуть зійтись в союзі, як національні християне, у всій повноті свого буття, як рівні з рівними. Насильницьке щепіння своєрідних рис одного національного християнства, напр., московського, до другого, напр., українського, приводить до релігійної руїни. Воно творить в релігійній області індіфе-

рентизм, ні холодний, ні теплий, а згодом в області віри приводить до нігілізму. В державній політиці релігія ніколи не повинна бути засобом до цілі, який можна використовувати по своїй уподобі, піддаючи його під прес державного апарату, бо тоді релігія позбувається своєї животворчої сили, здорове функціонування її припиняється, те, що вважається за релігію, може стати на фальшивий шлях. Треба дати волю природньому Богом даному розвиткови релігії, памятаючи, що релігія не нищить держави, а навпаки, помагає її будуванню.

А. Андрієвський.

Додаток.

Копія позовного прохання.

До Суду Окружного в Рівному, адвоката Н. Н., діючого з повноважності Біскупа Ординарія Луцької Римо-Католицької Дієцезії, перебуваючого . . . . ., в справі проти Волинської Православної Консисторії в Кременці

П о з о в.

У минулому столітті російський уряд скасував цілий ряд костелів та монастирів римо-католицьких і віддав на церкви православного духовенства. В часі існування російського забору католицька церква не могла доходити своїх прав на забрані костели. Нема, одначе, жадного сумніву, що права католицької церкви до забраних дібр не вигасли, а православне духовенство, опираючись на володільчеський титул, жадних прав до вище зазначених дібр набути не могло і тому забрані костели підлягають звичайній ревіндикації.

У тому змислі суд найвищий ясно висловився в рішенні в справі Шумського (рішення 1929 р. ч. 1). В переліку дібр, забраних у римо-кат. костела, знаходиться і бувша церква в місті з приналежними ґрунтами і будинками, забраними року . . . . ., маетки ж точно означено у спискові інвентаря церкви православної (клирові відомости). З тої причини, з повноважності Біскупа Ординарія Луцької Римо-катол. Дієцезії, заявляючи позов проти Православної Консисторії в Кременці, маю за шану просити Окружний Суд у Рівному:

1) Признати за Римо-кат. церквою в особі Біскупа Ордин. Луцької Р. К. Дієцезії право бідности до ведення цієї справи, бо Луцька дієцезія, як то видно з посвідчення Митрополита Львівського, жадних засобів до ведення судової справи не має.

2) Зобов'язати Волинську Духовну Православну Консисторію в Кременці зложити до суду список інвентаря (клирові відомости).

3) Признати за Римо-Католицькою Церквою в особі Біскупа Ординарія Луцької Р. К. Дієцезії право власности на будинки і ґрунта з приналежностями, більше або менше, скільки в натурі вийде; відібрати будинки і ґрунти вмісті з приналежностями з володіння запізваної сторони і повернути їх у власність Єпископа Луцької Дієцезії.

Д-Р ЮЛІАН С. ЗАЯЦ.

Де́що про конкордати.

Продовження.

Тепер слід подати уваги про конкордати в Польщі.

В передрозборовій Польщі не було властивого конкордату, як двосторонньої умови*). Буллі Romanus Pontifex з р. 1519., в ділі провізії бенедикцій в Польщі і Cura singularium з р. 1525., що розширила привілеї попередньої буллі, — заявою папи Климента VII. узнані за конкордат, були в дійсности тільки односторонніми привілеями, наданими Польщі, а не двосторонніми трактатами. Король Август III. і папа Климентій XII. наміряли около р. 1736. заключити конкордат в справі опатій, одначе з причини Тарговиці до заключення конкордату не прийшло. Таким способом тепер обов'язуючий конкордат є першим двостороннім трактатом, що нормує відносини Римської церкви до Польщі.

Цей конкордат заповіла польська конституція з 17. 3. 1921., в арт. 114., — що постановлює:

„Віроісповідання римо-католицьке, що є релігією переважаючої більшости народу, займає в державі начальне становище між рівноправними віроісповіданнями. Церква Римо-католицька управляється власними правами. Відносини держави до церкви будуть означені на підставі договору з Апостольським Престолом, який підлягає ратифікації через Сойм“.

Теперішній конкордат польський підписали повновласники Апост. Престола і Польщі дня 19. II. 1925.; оба законодатні тіла, сойм і сенат, (не лише сам сойм, як се сказано в конституції), — затвердили сей конкордат законом з 23. IV. 1925. ч. 47. поз. 324. В. з. д. Р. П. і уповажили Президента Р. П. до ратифікації.

Правну силу набув конкордат дня 2. серпня 1925., але по думці арт. XXVII. самого конкордату в два місяці по ви-

*) Пор. Błaszczyński: Konkordat i jego wykonanie, стор. 6.